

Alina Szwarc

Wydział Pedagogiki i Psychologii, Uniwersytet w Białymstoku

E-MAIL: a.szwarc@uwb.edu.pl

(Nie)równości kulturowe – kilka refleksji dydaktycznych w obliczu tradycji i zmiany

STRESZCZENIE

Tekst stanowi próbę zaakcentowania raz jeszcze zjawiska wielokulturowości w edukacji, a przyjęta teza brzmi: ostatnie zmiany programowe, związane z likwidacją ścieżek międzyprzedmiotowych w szkołach podstawowych i gimnazjach nie sprzyjają realizacji w procesie kształcenia treści dotyczących różnorodności kulturowej.

W artykule ukazano wybrane elementy różnych systemów edukacyjnych krajów europejskich w aspekcie zmian i nowego spojrzenia na wciąż postępujące zróżnicowanie kulturowe współczesnych społeczeństw. Wiele uwagi poświęcono polskim rozwiązaniom oświatowym, zwłaszcza nowej podstawie programowej. W tym kontekście zaprezentowane zostały wyniki badań własnych, dotyczące realizacji treści wielokulturowych w podlaskich szkołach.

SŁOWA KLUCZOWE: oświata, proces kształcenia, podstawa programowa, wielokulturowość.

Tekst stanowi próbę zaakcentowania raz jeszcze zjawiska wielokulturowości w edukacji, a przyjęta teza brzmi: ostatnie zmiany programowe, związane z likwidacją ścieżek międzyprzedmiotowych w szkołach podstawowych i gimnazjach nie sprzyjają realizacji w procesie kształcenia treści dotyczących różnorodności kulturowej. W artykule przedstawiam definicyjne ujęcia pojęć: nierówności, zróżnicowanie, różnorodność kulturowa. Prezentuję przykłady systemów oświatowych wybranych krajów europejskich funkcjonujących w warunkach wielokulturowości. W kontekście zmian, jakie nastąpiły w związku z nową podstawą programową w naszym kraju, prezentuję kilka faktów z badań własnych dotyczących powyższych zagadnień.

Proponowany kontekst rozważań zobowiązuje do skoncentrowania się na co najmniej dwóch zagadnieniach. Pierwszy powód podjęcia tej problematyki wynika z wciąż postępującej demokratyzacji oświaty, która wyraża

się m.in. w niezbędnym dziś eksponowaniu wielokulturowości¹. Oczywiście współczesne społeczeństwa są i będą stawać się coraz bardziej zróżnicowane pod względem kulturowym², którym wszelkie różnorodności, a więc i nierówności będą bliskie. Odmienność sprawia, iż środowisko, w którym żyjemy i społeczności, które tworzymy są ujmowane w kategoriach bogactwa i niepoważności. Różnice te nie mogą być represjonowane – należy je szanować i kultywować³. Drugi powód stanowi nowa podstawa programowa, której etapowe wprowadzanie do szkół kończy się w bieżącym roku. W myśl najnowszych przepisów podstawa, będąca aktem prawnym resortu edukacji, stanowi „obowiązkowe zestawy celów i treści nauczania, w tym umiejętności, opisane w formie ogólnych i szczegółowych wymagań dotyczących wiedzy i umiejętności, które powinien opanować uczeń po zakończeniu określonego etapu edukacyjnego, oraz zadania wychowawcze szkoły, uwzględniane odpowiednio w programach wychowania przedszkolnego i programach nauczania oraz umożliwiające ustalenie kryteriów ocen szkolnych i wymagań edukacyjnych”⁴. To najważniejszy dokument, który reguluje treści realizowane na poszczególnych etapach edukacyjnych. Od czasu wprowadzenia założeń reformy systemu edukacji z 1999 roku podstawa programowa wielokrotnie była poddawana analizom, czego efektem było kilka propozycji zmian w obrębie tego dokumentu. Ostatnie takie czynności doprowadziły do zmiany wszystkich podstaw programowych i od roku szkolnego 2009/2010 etapowo są wprowadzane do szkół. Jak się okazuje, realizacji treści z zakresu różnorodności kulturowej polska podstawa programowa niestety nie sprzyja⁵.

¹ Cz. Kupisiewicz, *Szkice z dziejów dydaktyki*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010, s. 194.

² Por. W. Burszta, *Wielokulturowość. Pytania pierwsze*, [w:] *U progu wielokulturowości. Nowe oblicza społeczeństwa polskiego*, M. Kempny, A. Kapciak, S. Łodziński (red.), Oficyna Naukowa, Warszawa 1997, s. 25; J. Nikitorowicz, *Kompetencje do komunikacji międzykulturowej w aspekcie tradycyjnej wielokulturowości regionu i procesów migracyjnych. Wprowadzenie w realizowaną problematykę*, [w:] J. Nikitorowicz, M. Sobecki, W. Danilewicz, J. Muszyńska, D. Misiejuk, T. Bajkowski, *Kompetencje do komunikacji międzykulturowej w aspekcie tradycyjnej wielokulturowości regionu i procesów migracyjnych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2013, s. 9. Tekst dostępny w wersji pdf na stronie internetowej: http://pedagogika.uwb.edu.pl/files/file/PDF/PUBLIKACJE/Kompetencje_do_komunikacji_miedzykulturowej.pdf [12.06.2015].

³ Z. Melosik, *Pedagogika postmodernizmu*, [w:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 459-460.

⁴ Fragment tekstu ustawy o systemie oświaty ze zmianami wynikającymi z ustawy z dnia 19 marca 2009 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. 2009, nr 56, poz. 458).

⁵ W nowej podstawie programowej nie obowiązują ścieżki międzyprzedmiotowe (zostały zlikwidowane), które to w ubiegłych latach stanowiły doskonałą płaszczyznę w realizacji

Wokół pojęć równości, nierówności i różnorodności

W SŁOWNIKU JĘZYKA POLSKIEGO równość definiowana jest jako „całkowite podobieństwo w stosunku do kogoś lub czegoś pod względem ilości, jakości, wartości, wielkości itp.”⁶, ale oznacza również „brak podziału społeczeństwa ze względu na płeć, rasę czy pozycję społeczną”⁷. Jak zauważa Mirosław J. Szymański,

idea równości jest [...] wyrazem odwiecznej tęsknoty człowieka do pełnoprawnego, podmiotowego uczestnictwa w życiu społecznym, do pełnej partycypacji w procesach rozwojowych społeczeństwa i równoprawnego korzystania z dobrodziejstw, jakie przynosi. I choć układy stratyfikacyjne społeczeństw od czasów starożytnych do chwili obecnej miały charakter nieegalitarny, owa tęsknota za ustrojem, czy też jakąś oazą równości społecznej wyraźnie odbijała się w treści wielu baśni, wierzeń i podań ludowych. Wyrażano w nich nadzieję, że istnieje możliwość jakiejś niespodziewanej, radykalnej, niemal cudownej zmiany odmieniającej los pokrzywdzonej i upośledzonej jednostki lub grupy społecznej. Inna wersja, zawarta w wierzeniach religijnych, obiecywała równość wszystkich ludzi w życiu pozagrobowym, równość wobec Boga jako ostoi sprawiedliwości i ładu na świecie⁸.

Kategorii „nierówność” w literaturze pedagogicznej poświęca się wiele uwagi, problematyka ta jest przedmiotem wielu badań komparatystycznych o zasięgu globalnym i regionalnym⁹. Jak przekonuje Zbigniew Kwieciński, zjawisko występowania nierówności społecznych w oświacie jest faktem niezaprzeczalnym, a prowadzone przez wiele lat badania dowodzą rozmiarów, uwarunkowań, jak i skutków tego zjawiska, które rozpatrywać można w wielu aspektach. W opinii Autora, powody nierówności społecznych w szkolnictwie są wynikiem kumulacji „przymiotów osobistych jednostek” (np. talent, odwaga) z „kapitałem społecznym i kapitałem kulturowym” rodziny, a wzmacnianym przez organizację oświaty (np. jej ustrój i struktura, programy szkolne, przygotowanie nauczycieli). Nie bez znaczenia jest też funkcjonowanie szkoły (m.in. w zakresie kultury organizacyjnej) oraz róż-

---

treści kulturowych. Szerzej piszę na ten temat m.in. w: A. Szwarz, *Rola i miejsce treści kulturowych w procesie kształcenia na przykładzie podlaskich gimnazjów*, „Ars inter Culturas” 2014, nr 3, s. 171-178; A. Szwarz, *Realizacja podstawy programowej gimnazjum w warunkach wielokulturowości w kontekście podniesienia efektywności kształcenia*, [w:] *Poprawa jakości kształcenia i jej uwarunkowania*, J. Grzesiak (red.), Wydawnictwo WPA UAM – PWSZ, Kalisz – Konin 2012, s. 239-246.

⁶ Hasło: *Równość*, [w:] *Słownik Języka Polskiego*, <http://sjp.pwn.pl/sjp/2517813> [9.05.2015].

⁷ Ibidem.

⁸ M. J. Szymański, *Wolność i równość w edukacji*, „Debata Edukacyjna” 2005, nr 1, s. 12.

⁹ A. Cudowska, *Nierówności społeczne w globalizującym się świecie. Wybrane zagadnienia*, [w:] *Człowiek w obliczu wykluczenia i marginalizacji społecznej. Wokół zagadnień teoretycznych*, K. Białobrzeska, S. Kawula (red.), Wydawnictwo Akapit, Toruń 2006, s. 35.

norodne interakcje uczniów, wynikające z ich rozwoju i uczestnictwa w procesie kształcenia¹⁰.

W ujęciu terminologicznym pojęcie „różnicowanie” oznacza cechę, element różniący się od innych w pewnej całości; jest tożsamy z kategorią „różnica”¹¹. Posługiwanie się sformułowaniem „różnicowanie kulturowe” obliuguje do zoperacjonalizowania terminu „kultura”. NOWY SŁOWNIK PEDAGOGICZNY podaje, iż jest to „ogół stworzonych przez ludzi wartości naukowych, społecznych, artystycznych i technicznych oraz procesy tworzenia tych wartości”¹². Antonina Kłoskowska zauważa, że żadna kultura nie może być indywidualnym tworem człowieka, bowiem jest efektem współżycia ludzi, powstaje w toku ich wzajemnego oddziaływania i współdziałania, a trwając przez pokolenia rozwija się i wzbogaca w procesie tradycji¹³. Mówiąc o kulturze, należy mieć na myśli pewną wyodrębnioną sferę ludzkich doświadczeń i twórczych działań¹⁴.

W związku z wielością definicyjną pojęcia różnorodności kulturowej, w rozumieniu sytuacji współwystępowania na jednym obszarze różnych wyznań, narodowości, czy odmienności językowej, często określa się również mianem społeczeństwa wielokulturowego¹⁵. I tak, Andrzej Sadowski różnicowanie kulturowe postrzega w sytuacji, w której

w jednym społeczeństwie zamieszkują dwie lub więcej grup bądź kategorii społecznych wyróżniających się mniej lub bardziej autonomiczną kulturą oraz stworzone są warunki ku temu, aby każda z nich mogła podtrzymywać swoje wartości kulturowe. Różnicowanie kulturowe oznacza, że istniejące grupy i kategorie kulturowe uzyskały możliwość legalnego i swobodnego funkcjonowania¹⁶.

¹⁰ Z. Kwieciński, *Wolność czy równość? Spory o sprawiedliwość w oświacie*, „Debata Edukacyjna” 2005, nr 1, s. 8.

¹¹ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 4, S. Dubisz (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 1076.

¹² W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2004, s. 208.

¹³ *Encyklopedia Kultury Polskiej XX wieku*, A. Kłoskowska (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1991, s. 17.

¹⁴ A. Kłoskowska, *Problematyczność rozwoju kultury*, „Kultura i Społeczeństwo” 1991, nr 1, s. 27.

¹⁵ Próbę uporządkowania tych terminów podjął m.in. P. P. Grzybowski w pracy *Edukacja europejska – od wielokulturowości ku międzykulturowości*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007.

¹⁶ A. Sadowski, *Zróżnicowanie kulturowe mieszkańców Podlasia*, [w:] *Białystok: miasto przyjazne?*, H. Parafianowicz (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2004, s. 161; idem, *Społeczeństwo zróżnicowane kulturowo a problemy dziedzictwa kulturowego*, [w:] *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Globalizm versus regionalizm*, J. Nikitorowicz, J. Halicki, M. Muszyńska (red.), Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie, Białystok 2003, s. 45.

Ale, jak twierdzi Jerzy Nikitorowicz, z wielokulturowością mamy do czynienia od zarania ludzkości, bo przecież „człowiek i jego kultura najlepiej egzystują w sytuacji zróżnicowania i ustawicznego spotykania się z innym człowiekiem”¹⁷. Takie warunki są motywujące do nowego poznania i twórczości, pozwalają ponadto również zrozumieć własną kulturę. Jednak dziś – jak zauważa Autor – wielokulturowość, stając się zjawiskiem powszechnym, zmienia swą przestrzeń. Współcześnie stanowi ona wynik różnorodnych procesów przemieszczania, migracji, otwarcia granic.

Na te procesy i zjawiska nałożył się problem z przeszłości – tradycyjne rozumienie wielokulturowości (wymiar etniczności, styku, pogranicza, kontaktu bezpośredniego i pośredniego, bycia na określonej przestrzeni, zajmowania pewnego obszaru geograficznego itp.)¹⁸.

A przecież już w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku Elżbieta Czykwin pisała, że w naszym kraju będzie coraz więcej cudzoziemców z różnych części świata, co z pewnością wywoła

problem stosunku Polaków do „innych”, czy „obcych”, problem nowy, z którym w masowej skali spotykali się jak dotąd głównie poprzez stereotypy i uprzedzenia. Postawy szacunku, tolerancji i ciekawości wobec inności mogą i powinny być rozwijane wobec mniejszości narodowych, które żyją wśród nas i choćby przez fakt wspólnego losu oraz obywatelstwa są nam bliskie¹⁹.

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania, warto przypomnieć jeden z postulatów dotyczących przemian edukacyjnych, który zakładał, iż to pedagodzy powinni przewidywać przyszłość, bowiem programy ich autorstwa mogą okazać się bezużyteczne w niedalekiej przyszłości. Dlatego powinni wykazywać się twórczym wysiłkiem i wyobraźnią, otwartym i elastycznym myśleniem. Od wielu lat zakłada się, że szkolne programy przyszłości obejmą zupełnie nowe obszary wiedzy, pojawią się też nowe przedmioty i kursy, których zagadnieniem będzie natura społeczeństwa, a podczas gdy będzie się ono stawać coraz bardziej zróżnicowane pod względem kulturowym, coraz więcej treści dotyczyć będzie kulturowej różnorodności, edukacji globalnej i międzynarodowej²⁰. Poza tym, w niektórych koncepcjach źródeł celów

¹⁷ J. Nikitorowicz, *Kreowanie tożsamości dziecka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005, s. 15.

¹⁸ *Idem*, *Kompetencje do komunikacji międzykulturowej...*, s. 9.

¹⁹ E. Czykwin, *Białoruska mniejszość narodowa w Polsce i węgierska na Słowacji – analiza prawna i aplikacyjna*, „Test” 1996, nr 1, s. 97.

²⁰ A. C. Ornstein, F. P. Hunkins, *Program szkolny. Założenia, zasady, problematyka*, przekł. K. Kruszewski, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1998, s. 378.

kształcenia od dawna nawołuje się do uwzględniania w konstruowaniu programów szkolnych kultury (zwłaszcza jej różnorodności)²¹.

Kulturowe różnorodności w Europie

Już od lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku w wielu krajach europejskich inicjowano specjalne programy edukacyjne, skierowane zarówno do przedstawicieli mniejszości narodowych, tradycyjnie zamieszkałych na danym obszarze, jak i do dzieci imigrantów. Takie rozwiązania organizacyjne służyły osiągnięciu różnych celów, m.in. miały ułatwić dzieciom powrót do swych krajów i odnalezienie się (zintegrowanie) w specyficznych warunkach istniejących tam systemów. Oczywiście niektóre z tych programów miały za zadanie wprowadzać dzieci obcokrajowców do społeczeństwa dominującego, co wiązało się z „polityką” integracji, ale i asymilacji²². Dziś podkreśla się, iż rozwiązania edukacyjne tego typu to wciąż początkowy etap w rozwoju rzeczywistości międzykulturowej. Nie wystarczą w tej kwestii ustawy rządowe, jeśli inne stanowisko reprezentuje społeczna struktura kraju, czy nawet jego historia²³. Jednak to, w jakim stopniu i sensie jest brany pod uwagę fakt różnorodności kulturowej w funkcjonowaniu każdego kraju, zależy od realiów historycznych i kulturowych. Dotyczy to oczywiście założeń i realizacji poszczególnych elementów edukacji.

Jednym z krajów, w których ludność napływowa już w roku 2004 sięgała ponad 7 mln są Niemcy²⁴. Obcokrajowcy od dawna są dużym wyzwaniem dla tego kraju, zwłaszcza w dziedzinie organizacji oświaty, która jest podstawą społecznej integracji²⁵. Rodziny obcokrajowców mają średnio więcej dzieci niż rodziny niemieckie, dlatego są takie dzielnice dużych miast, w których obcokrajowcy stanowią prawie 70% uczniów. Na uwagę zasługuje fakt, iż obowiązkiem szkolnym objęte są wszystkie dzieci i młodzież, niezależnie od tego, czy przebywają na terenie kraju czasowo lub na stałe, a priorytetowym dzia-

²¹ D. F. Walter, J. F. Soltis, *Program i cele kształcenia*, przekł. K. Kruszewski, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1997, s. 13 i nast.

²² M. Taylor, *Każdy inny – Wszyscy równi* – rzecz o edukacji międzykulturowej, [w:] *Edukacja w świecie współczesnym*, R. Leppert (red.), Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2000, s. 122.

²³ Y. Iram, *Oświata mniejszości narodowych – problemy, obietnice i perspektywy*, [w:] *Oświata etniczna w Europie Środkowej*, Z. Jasiński, T. Lewowicki (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2001, s. 62.

²⁴ J. Guź, *Muzułmanie w Niemczech – lojalni obywatele państwa, „społeczeństwo równoległe” czy baza dla terroryzmu islamskiego. Wprowadzenie do zagadnienia*, <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/42415/015.pdf> [18.02.2015].

²⁵ R. Pachociński, *Oświata wobec mniejszości narodowych w ujęciu porównawczym*, [w:] *Oświata etniczna...*, s. 43.

łaniem dydaktycznym jest nauka języka niemieckiego. System szkolny oparty jest na tworzeniu tzw. klas przygotowawczo-wspomagających oraz klas przejmujących (dla uczniów rozpoczynających naukę w trakcie roku szkolnego). Zajęcia prowadzą zazwyczaj nauczyciele niemieccy, posiadający uprawnienia w jednej z dwóch kwalifikacji specjalistycznych – pedagogiki międzykulturowej lub nauczania dwujęzycznego. Obok powyższych form organizacyjnych, funkcjonują również klasy mieszane, w których uczą się uczniowie z rodzin niemieckich z dziećmi obcokrajowców. Wiele uwagi przywiązuje się do zajęć pozalekcyjnych, które stanowią doskonałą okazję do uzupełniania realizowanego podczas lekcji programu nauczania, ale i służą wzajemnemu poznaniu uczniów²⁶.

Podobne rozwiązania obowiązują w wielonarodowościowych szkołach włoskich, gdzie lepszemu poznaniu i zrozumieniu różnorodności kulturowej również sprzyjają dodatkowe zajęcia pozalekcyjne (odbywające się m.in. w formie wystaw, warsztatów, kursów). We włoskich planach nauczania umieszczane są nowatorskie przedmioty (np. geohistoria), a zajęcia prowadzi nauczyciele cudzoziemcy. Dobór kadry pedagogicznej nie jest też sprawą przypadku, wymaga się bowiem od nauczycieli dobrej znajomości problematyki dotyczącej różnorodności kulturowej. Nauczycielom w tym zakresie proponowana jest bogata oferta zajęć – są to tzw. kursy poznania innych kultur. Ciekawe rozwiązania mają miejsce w rzymskiej szkole, gdzie dużo uwagi przywiązuje się do religii – nie jest obowiązkowa, a większe święta celebrowane przez przedstawicieli różnych wyznań są świętowane przez całą szkołę. Prowadzone są też dodatkowe zajęcia historii różnych religii. Ponadto, bardzo rozpowszechnione są kursy języka włoskiego dla obcokrajowców. Szkoły włoskie w ciągu wielu lat praktyki edukacyjnej wypracowały swój system pracy w warunkach zróżnicowania kulturowego, a jego zakłócenia wcale nie wynikają ze wspólnego uczenia się międzykulturowego i integracji uczniów. Często dotyczą współpracy z rodzicami²⁷. Podobne rozwiązania przyjęte są we Francji, która zapewnia bezpłatną, publiczną i niewyznaniową oświatę. Dzieci obcokrajowców uczęszczają do szkół francuskich, mogą również uczyć się języka ojczystego²⁸. W tym systemie edukacyjnym organizowane są inne formy na poszczególnych etapach edukacyjnych. W szkole elemen-

²⁶ S. Ligus, *System oświatowy Północnej Nadrenii-Westfalii (RFN) wobec mniejszości narodowych*, [w:] *Oświata etniczna...*, s. 65-70.

²⁷ Szerzej na ten temat: S. Sawicka-Wilgusiak, *Klasy wielokulturowe we Włoszech*, „Nowa Szkoła” 2002, nr 5, s. 51-53; eadem, *Edukacja wielokulturowa we Włoszech*, „Nowa Szkoła” 2010, nr 6, s. 48-52.

²⁸ R. Pachociński, op. cit., s. 43.

tarnej funkcjonują tzw. klasy wstępne, w kolegiach – adaptacyjne, natomiast w szkołach średnich – klasy międzynarodowe²⁹.

W naszym kraju mieszkają przedstawiciele dziewięciu mniejszości narodowych oraz czterech mniejszości etnicznych (to około miliona osób³⁰). Od dawna funkcjonuje u nas sieć placówek oświatowych, w których naukę pobierają uczniowie należący do mniejszości zamieszkałych na terytorium kraju (szkoły dla mniejszości narodowych i etnicznych). Trzeba jednak podkreślić, iż nie wszystkie mniejszości korzystają z edukacyjnych praw, jakie im przysługują.

Polski system edukacyjny przewiduje możliwość kształcenia w szkołach publicznych cudzoziemców, czyli osób nieposiadających obywatelstwa polskiego. W Polsce nie są prowadzone szkoły, do których mogą uczęszczać tylko obcokrajowcy, każda szkoła publiczna musi być dostępna obywatelom polskim, jak i cudzoziemcom. Możliwość pobierania przez takie osoby nauki w szkołach zależy od tego, na jakiej podstawie dany cudzoziemiec przebywa w naszym kraju, w jakiej placówce edukacyjnej chce się uczyć oraz czy jest objęty obowiązkiem szkolnym, czyli nie ukończył 18. roku życia (w przypadku szkoły podstawowej i gimnazjum). Cudzoziemcy, którzy podlegają obowiązkowi szkolnemu, a nie znają języka polskiego lub znają go w stopniu niewystarczającym, mają prawo do dodatkowej jego nauki. Jest ona bezpłatna, organizuje ją gmina, w której zamieszkuje dany obcokrajowiec. Takie kształcenie dotyczy placówek publicznych: zarówno przedszkolnych, szkół podstawowych i gimnazjalnych, oraz odpłatnie szkół ponadgimnazjalnych, artystycznych oraz wyższych. Ponieważ nauka w szkole ponadgimnazjalnej nie jest objęta obowiązkiem szkolnym, nie wszyscy cudzoziemcy mają prawo do nauki na takich samych zasadach jak obywatele polscy³¹. W naszym kraju, zgodnie z najnowszymi przepisami, wszystkie dzieci w wieku od 6 do 18 lat są objęte obowiązkiem szkolnym lub obowiązkiem nauki, pod rygorem sankcji wobec rodziców. Przepisy te dotyczą również dzieci niemających obywatelstwa polskiego, bez względu na to, jaki status migracyjny posiadają ich rodzice³².

²⁹ D. Dziewulak, *Systemy szkolne Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1997, s. 69.

³⁰ J. Nikitorowicz, *Grupy etniczne w wielokulturowym świecie*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2010, s. 272.

³¹ http://www.migrant.info.pl/pl/edukacja/edukacja_przedszkolna_i_szkolna/html [17.01.2010].

³² <http://www.migrant.info.pl/Edukacja.html> [22.01.2015].

Na zakończenie. Co dalej z tą różnorodnością?

O konieczności realizacji założeń edukacji międzykulturowej w polskich szkołach przypomniano już wielokrotnie³³. Wydawało się również, że w ostatnich latach podjęto w naszym kraju wiele różnorodnych działań, by przybliżyć się (a nie oddalać) ku edukacji zorientowanej międzykulturowo (przypomnijmy: rok 2005 – uchwalenie ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym³⁴, ale i ogłoszenie przez Radę Europy roku 2005 „Europejskim Rokiem Edukacji Obywatelskiej”; rok 2008 – „Europejski Rok Dialogu Międzykulturowego”³⁵).

O ile organizacja kształcenia mniejszości narodowych i etnicznych w naszym kraju stanowi dość uporządkowany pod względem przepisów prawnych system, a i sieć szkół z nauczaniem języka mniejszości narodowej, etnicznej oraz języka regionalnego jest w zasadzie stabilna³⁶, wiele pytań i kontrowersji budzi realizacja treści dotyczących różnorodności kulturowej w zwyczajnych szkołach, do których uczęszczają przecież uczniowie o różnych wyznaniach, tradycjach, zwyczajach. Jak w takich sytuacjach (w świetle obecnych przepisów programowych) realizować tematykę o różnorodności kulturowej? Jak wzbogacać wiedzę uczniów o innych kulturach? Badania przeprowadzone przeze mnie w latach 2008-2010³⁷ pozwoliły ustalić, jak to się odbywa w podlaskich gimnazjach (badania przeprowadzono w czasie, kiedy nowa podstawa programowa dopiero zaczynała obowiązywać w pierwszych klasach szkół podstawowych i gimnazjalnych). Jednym z celów tych wieloetapowych badań³⁸ było dokonanie diagnozy dotyczącej doboru i realizacji treści kształcenia z zakresu wielokulturowości. Bogatym źródłem wiedzy na ten temat

³³ Por.: T. Lewowicki, *W poszukiwaniu modelu edukacji międzykulturowej*, [w:] *Pedagogika i edukacja wobec nowych wspólnot i różnic w jednoczącej się Europie*, E. Malewska, B. Śliwerski (red.), Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2002; idem, *Cztery spojrzenia na wielokulturowość i edukację międzykulturową*, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2011, t. XVII, s. 28-37.

³⁴ Dz. U. 2005, nr 17, poz. 141.

³⁵ Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego nr 590 z dnia 27 kwietnia 2006 r., <http://www.esc.eu.int> [13.10.2008].

³⁶ *Edukacja mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym w Polsce 2010-2011*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Raport w wersji pdf, s. 20.

³⁷ Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2009-2011 jako projekt badawczy nt. *Dobór i realizacja treści kształcenia w środowisku zróżnicowanym kulturowo* (umowa nr 1744/B/H03/2009/37).

³⁸ Badania przeprowadzono w szesnastu podlaskich szkołach, w czterech powiatach o różnym stopniu zróżnicowania kulturowego: większym – ponad 20% (powiaty hajnowski i bielski) oraz zdecydowanie mniejszym – około 4% (powiaty białostocki i siemiatycki). Przeprowadzone zostały wywiady z dyrektorami szkół, ankiety wśród 233 nauczycieli i 614 uczniów, analizie poddano również dostępną dokumentację szkolną.

okazały się dokumenty szkolne, dzięki którym ustaliłam, iż najwięcej treści wielokulturowych odzwierciedlonych jest w autorskich programach zajęć – edukacji regionalnej, nauce języka białoruskiego oraz zajęciach wychowawczych (niestety, programów takich jest bardzo mało, a i nauczyciele niechętnie je tworzą). Tematyka tego typu obecna jest również w planach następujących przedmiotów szkolnych: języki obce (angielski, niemiecki, białoruski oraz rosyjski), wiedza o społeczeństwie i godzina wychowawcza. W mniejszym stopniu treści tego typu pojawiają się podczas nauczania geografii, historii, języka polskiego, muzyki, plastyki oraz religii. Kontakt z różnorodnością kulturową mają uczniowie podczas zajęć pozalekcyjnych, gdyż dużo cennych informacji zawartych jest właśnie w dokumentacji z przebiegu tego typu zajęć (najczęściej to koła zainteresowań, koła językowe: języków białoruskiego, rosyjskiego, niemieckiego, angielskiego, ale i pozalekcyjne zajęcia muzyczne, plastyczne, teatralne). Jak dowodzi analiza dokumentacji szkolnej, bardzo ważną rolę w praktyce szkolnej, w realizacji treści wielokulturowych, odegrały interesujące projekty edukacyjne – to one stanowiły doskonałą okazję do wykorzystania wielu aktywizujących metod kształcenia, łączenia ich z różnorodnymi formami organizacyjnymi – pozalekcyjnymi (w postaci konkursów, pogadanek, ciekawych spotkań z historykami, językoznawcami i etnografami, warsztatów, spotkań świątecznych, turniejów międzyszkolnych), jak i pozaszkolnymi (np. wycieczki, obozy naukowe). Podczas realizacji tego typu zajęć, szkoły podejmowały współpracę z różnymi instytucjami i organizacjami ze środowiska nie tylko lokalnego (np. Związek Ukraińców Podlasia, Białoruskie Towarzystwo Kulturalne, Stowarzyszenie Dziedzictwa Podlasia, Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, Fundacja Pauci, urzędy miejskie i gminne). Wśród ciekawych projektów, które odbywały się w wielu podlaskich szkołach, można wymienić: „Przywróćmy pamięć”, „Rękodzieło ludowe naszym dziełem”, „Poznając przeszłość odnajdziesz siebie”, „Mój dom – moja przystań”, „Cudze chwalicie, swego nie znacie”, „Dialog międzykulturowy. Kultura. Historia Żydów polskich”, „Wielokulturowa przeszłość”, „Howorymo po swojemu”, „Lepsze jutro”, „Sztuka nie zna granic, czyli spotkania pokoleń”, „Moja mała ojczyzna – projekt edukacji regionalnej”, „Poznając – zrozumieć i pomóc”, „Poznajmy się wzajemnie. Edukacja kulturowa młodzieży Polskiej i Białoruskiej w regionie Puszczy Białowieskiej”, „Ocalić od zapomnienia”, „Łączy nas nie tylko Puszcza”, „Edukacja dla Przyszłości”. Szkoły zgromadziły bardzo wiele efektów realizacji powyższych przedsięwzięć (są to m.in. autorskie filmy, wydane książki i drukowane opracowania książek kucharskich, przewodników, informatorów, albumy ze zdjęciami, prace plastyczne, nagrania muzyczne). Co istotne, powyższe działania były

możliwe w dużej mierze dzięki realizowanym w procesie kształcenia ścieżkom międzyprzedmiotowym – integrującym przedmioty szkolne, ale i wspólnie wpisującym się w działalność pozalekcyjną i pozaszkolną. Wyniki przeprowadzonych badań dowodzą, iż właśnie w ramach edukacji regionalnej – dziedzictwie kulturowym w regionie, treści związane z różnorodnością kulturową były obecne i realizowane w podlaskich szkołach. Potwierdziło to blisko 80% badanych nauczycieli. A jak to wygląda dziś, kiedy nowa podstawa programowa obowiązuje już na wszystkich etapach edukacyjnych? Być może to pytanie zachęci do podejmowania ciekawych badań w nowej rzeczywistości szkolnej – nowej, ale czy lepszej?

BIBLIOGRAFIA

- Burszta W., *Wielokulturowość. Pytania pierwsze*, [w:] *U progu wielokulturowości. Nowe oblicza społeczeństwa polskiego*, M. Kempny, A. Kapciak, S. Łodziński (red.), Oficyna Naukowa, Warszawa 1997.
- Cudowska A., *Nierówności społeczne w globalizującym się świecie. Wybrane zagadnienia*, [w:] *Człowiek w obliczu wykluczenia i marginalizacji społecznej. Wokół zagadnień teoretycznych*, K. Białobrzeska, S. Kawula (red.), Wydawnictwo Akapit, Toruń 2006.
- Czyżwin E., *Białoruska mniejszość narodowa w Polsce i węgierska na Słowacji – analiza prawna i aplikacyjna*, „Test” 1996, nr 1.
- Dziewulak D., *Systemy szkolne Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1997.
- Edukacja mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym w Polsce 2010-2011*, Ośrodek Rozwoju Edukacji (pdf).
- Encyklopedia Kultury Polskiej XX wieku*, A. Kłosowska (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1991.
- Grzybowski P. P., *Edukacja europejska – od wielokulturowości ku międzykulturowości*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007.
- Iram Y., *Oświata mniejszości narodowych – problemy, obietnice i perspektywy*, [w:] *Oświata etniczna w Europie Środkowej*, Z. Jasiński, T. Lewowicki (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2001.
- Kłosowska A., *Problematyczność rozwoju kultury*, „Kultura i Społeczeństwo” 1991, nr 1.
- Kupisiewicz C., *Szkice z dziejów dydaktyki*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010.
- Kwieciński Z., *Wolność czy równość? Spory o sprawiedliwość w oświacie*, „Debata Edukacyjna” 2005, nr 1.
- Lewowicki T., *W poszukiwaniu modelu edukacji międzykulturowej*, [w:] *Pedagogika i edukacja wobec nowych wspólnot i różnic w jednoczącej się Europie*, E. Malewska, B. Śliwerski (red.), Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2002.
- Lewowicki T., *Cztery spojrzenia na wielokulturowość i edukację międzykulturową*, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2011, t. XVII.
- Ligus S., *System oświatowy Północnej Nadrenii-Westfalii (RFN) wobec mniejszości narodowych*, [w:] *Oświata etniczna w Europie Środkowej*, Z. Jasiński, T. Lewowicki (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2001.
- Melosik Z., *Pedagogika postmodernizmu*, [w:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Nikitorowicz J., *Kreowanie tożsamości dziecka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.

- Nikitorowicz J., *Grupy etniczne w wielokulturowym świecie*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2010.
- Nikitorowicz J., *Kompetencje do komunikacji międzykulturowej w aspekcie tradycyjnej wielokulturowości regionu i procesów migracyjnych. Wprowadzenie w realizowaną problematykę*, [w:] J. Nikitorowicz, M. Sobecki, W. Danilewicz, J. Muszyńska, D. Misiejuk, T. Bajkowski, *Kompetencje do komunikacji międzykulturowej w aspekcie tradycyjnej wielokulturowości regionu i procesów migracyjnych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2013.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2005.
- Ornstein A. C., Hunkins F. P., *Program szkolny. Założenia, zasady, problematyka*, przekł. K. Kruszewski, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1998.
- Pachociński R., *Oświata wobec mniejszości narodowych w ujęciu porównawczym*, [w:] *Oświata etniczna w Europie Środkowej*, Z. Jasiński, T. Lewowicki (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2001.
- Sadowski A., *Spółczesność zróżnicowana kulturowo a problemy dziedzictwa kulturowego*, [w:] *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Globalizm versus regionalizm*, J. Nikitorowicz, J. Halicki, M. Muszyńska (red.), Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie, Białystok 2003.
- Sadowski A., *Zróżnicowanie kulturowe mieszkańców Podlasia*, [w:] *Białystok: miasto przyjazne?*, H. Parafianowicz (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2004.
- Sawicka-Wilgusiak S., *Klasy wielokulturowe we Włoszech*, „Nowa Szkoła” 2001, nr 5.
- Sawicka-Wilgusiak S., *Edukacja wielokulturowa we Włoszech*, „Nowa Szkoła” 2010, nr 6.
- Szwarc A., *Realizacja podstawy programowej gimnazjum w warunkach wielokulturowości w kontekście podniesienia efektywności kształcenia*, [w:] *Poprawa jakości kształcenia i jej uwarunkowania*, J. Grzesiak (red.), Wydawnictwo WPA UAM – PWSZ, Kalisz – Konin 2012.
- Szwarc A., *Rola i miejsce treści kulturowych w procesie kształcenia na przykładzie podlaskich gimnazjów*, „Ars inter Culturas” 2014, nr 3.
- Szymański M. J., *Wolność i równość w edukacji*, „Debata Edukacyjna” 2005, nr 1.
- Taylor M., *Każdy inny – Wszyscy równi – rzecz o edukacji międzykulturowej*, [w:] *Edukacja w świecie współczesnym*, R. Leppert (red.), Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2000.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 4, S. Dubisz (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Walter D. F., Soltis J. F., *Program i cele kształcenia*, przekł. K. Kruszewski, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2003.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- <http://sjp.pwn.pl/sjp/;2517813>
- <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/42415/015.pdf>
- <http://www.esc.eu.int>
- <http://www.migrant.info.pl/Edukacja.html>
- http://www.migrant.info.pl/pl/edukacja/edukacja_przedszkolna_i_szkolna/

DOKUMENTY URZĘDOWE

- Dz. U. 2005, nr 17, poz. 141.
- Dz. U. 2009, nr 56, poz. 458.

SUMMARY**Cultural (in)equalities****– a few didactic reflections in the face of tradition and change**

The text constitutes the attempt to emphasize once again the phenomenon of multiculturalism in education, and the accepted thesis is the following: the last programme changes associated with the liquidation of cross-curricular paths in primary and secondary schools do not conduce to the realization of the content related to cultural diversity in the educational process.

This article shows the chosen elements of different European education systems in terms of changes and new look at progressive multi-cultural societies. The attention was mostly paid to Polish educational solutions, especially the new core curriculum. In this context, the results of the study on the implementation of information related to multiculturalism in the schools of the region of Podlasie have been presented.

KEY WORDS: education, didactic process, core curriculum, multiculturalism.